

МУЛКИЙ ХУСУСИЯТГА ЭГА БЎЛМАГАН ИЖРО ҲУЖЖАТЛАРИ БЎЙИЧА АСТРЕНТ ИНСТИТУТИНИ ҚЎЛЛАШ ЗАРУРАТИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Исроилов Шахзод Исомиддин ўғли
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза
қилиш академияси мустақил изланувчиси (PHD)

ORCID: 0009-0007-6266-4100

E-mail: shakhzodisomiddinovich16@gmail.com

тел: +998946956520

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20571147>

Аннотация. Мазкур тезисда мулкীয় хусусиятга эга бўлмаган ижро ҳужжатларини ижро этиш соҳасида астрент институтини қўллашнинг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинган. Суд қарорларининг ижросини таъминлаш соҳасида мавжуд ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлиги баҳоланиб, номулкীয় талаблар бўйича ижро интизомини кучайтиришда астрент институтининг аҳамияти очиб берилган. Шунингдек, хорижий давлатлар қонунчилиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти таҳлили асосида мазкур институтни миллий қонунчиликка имплементация қилиш истиқболлари юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: астрент, суд пеняси, номулкীয় ижро ҳужжатлари, мажбуриятни аслича бажариш, ижро иши юритиш, ижро интизоми, суд қарорлари ижроси, давлат ижрочиси, кредитор, қарздор.

Барчамизга маълумки, суд қарорларининг ўз вақтида ва тўлиқ ижро этилиши суд ҳокимиятининг таъсирчанлигини таъминловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Суд томонидан қабул қилинган қарорнинг ижро этилмаслиги ёки кечиктирилиши нафақат муайян шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига зарар етказди, балки суд ҳокимиятига бўлган ишончнинг пасайишига ҳам сабаб бўлади. Шу нуқтаи назардан ижро иши юритиш институтининг самарали фаолият юритиши ҳуқуқий давлат қуришнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Шунингдек, мажбурий ижро соҳасида амалга оширилган кенг кўламли ислохотларга қарамасдан, мулкীয় хусусиятга эга бўлмаган ижро ҳужжатларини ижро этиш амалиётида қатор муаммолар сақланиб қолмоқда. Айниқса, мазкур талаблар бўйича қабул қилинган суд қарорларининг ўз вақтида ижро этилишида қийинчиликлар кузатилмоқда.

Мазкур турдаги ижро ҳужжатларининг ўзига хос жиҳати шундаки, улар бўйича ижро натижаси муайян пул маблағини ундириш билан эмас, балки қарздорнинг муайян ҳаракатни амалга ошириши ёки муайян ҳаракатдан тийилиши билан боғлиқ бўлади. Шу сабабли мулкীয় талаблар учун самарали ҳисобланган айрим мажбурлов чоралари номулкীয় талабларга нисбатан ҳар доим ҳам кутилган натижани бермайди.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, амалда давлат ижрочилари томонидан жарима қўллаш, маъмурий ёки жиноий жавобгарлик масаласини қўзғатиш каби чоралар мавжуд бўлса-да, улар кўп ҳолларда суд қарорининг тезкор ижросини таъминлаш учун етарли даражада таъсирчан эмас. Айниқса,

қарздор муайян ҳаракатни бажаришни онгли равишда кечиктиришдан манфаатдор бўлган ҳолатларда мазкур чораларнинг самарадорлиги чекланган бўлиб қолмоқда.

Айнан шу нуқтаи назардан **астрент институтининг ҳуқуқий аҳамияти** намоён бўлади. Астрент ўз моҳиятига кўра мажбуриятни бажармаганлик учун жавобгарлик чораси эмас, балки суд қарорининг ижросини таъминлашга қаратилган махсус процессуал таъсир чорасидир. Унинг асосий вазифаси қарздорни жазолаш эмас, балки уни суд қарорини ўз вақтида бажаришга иқтисодий жиҳатдан рағбатлантиришдан иборат.

Мулкий хусусиятга эга бўлмаган ижро ҳужжатлари бўйича астрентни қўллашнинг асосий афзаллиги шундаки, мазкур механизм суд қарорини бажаришни кечиктиришни қарздор учун иқтисодий жиҳатдан манфаатсиз ҳолатга айлантиради. Натижада қарздор қарорни бажармаслик ёки кечиктириш орқали фойда кўриш имкониятидан маҳрум бўлади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил август ойидаги тadbirkorлар билан очиқ мулоқот шаклида ўтказилган учрашувдаги нутқида судларнинг **моддий зарарни ундириш** бўйича қарорлари ижроси кечикаётган ҳолатлар борлиги билдирилиб, аслида ундирилиши керак бўлган қарздорликнинг ҳар бир кечиккан куни тadbirkorning зарарига ишлаётгани билдирилган. Шунинг учун, халқаро тажриба асосида, “Астрент” тизими жорий қилиниши, бунда моддий зарарни қоплаш кечиктирилган ҳар бир кун учун қарздор ҳисобидан пеня ундириш суд қароридан аниқ белгилаб қўйилиши билдирилган.[1]

Бироқ, амалдаги қонунчиликка асосан, Бюро органлари иш юритувида судлардан келиб тушадиган ижро ҳужжатлари бир иш куни ичида ижро иши юритиш қўзғатилиб, қарздорнинг ундирувга қаратилиши мумкин бўлган мол-мулкларини аниқлаш мақсадида ваколатли давлат органларига электрон сўров юборилади, шунингдек, давлат ижрочиси томонидан аниқланган мол-мулклари ва пул маблағларига ундирув қаратилади.

Қолаверса, **моддий зарарни ундириш** бўйича қарорлари ижроси учун қонунчиликка **астрент** институтининг киритилиши билан суд ҳужжатлари ижроси ўз вақтида, ихтиёрий ва тўлиқ таъминланишига эришилмайди.

Ушбу тоифадаги суд ҳужжатлари ижроси қарздорнинг **тўлов қобилияти**, ундирувга қаратилиши мумкин бўлган **мол-мулклари** мавжудлигига боғлиқ.

Суд ҳужжатларини ижро этиш самарадорлигини қарздорга қўшимча иқтисодий таъсир чораларини қўллаш орқали ижобий натижага эришиш ҳақидаги хулосалар, соҳадаги муаммоларнинг ечими бўла олмайди аксинча, фуқароларнинг **ортиқча оворагарчилиги**, давлат органлари ўртасида **муносабатларнинг таранглашувига** олиб келади.

Бундан ташқари, “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонуни (кейинги ўринларда Қонун) ва бошқа ҳужжатларда қарздорга нисбатан қўлланиладиган **ҳуқуқий** ва **иқтисодий таъсир чораларини** санаб ўтиш мумкин. [2]

Жумладан, 14.01.2009 йилдаги ЎРҚ-199-сон Қонун билан қонун ҳужжатлари хусусан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисида кодексга киритилган ўзгартиш ва

қўшимчаларга кўра, қарздорнинг ижро ҳужжатини ижро этмаслиги (198¹-модда), суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик (198²-модда) учун **маъмурий жавобгарлик** белгиланган. [3]

Шунингдек, ушбу Қонунда қарздор ижро ҳужжати талабларини давлат ижрочиси томонидан белгиланган ихтиёрий муддатларда бажармаган тақдирда қарздор жисмоний шахснинг Ўзбекистон Республикасидан **чиқишини вақтинча чеклаш** (42¹-модда) тарзидаги ҳуқуқий таъсир чораси жорий этилган.

Бундан ташқари, қонунда давлат ижрочиси томонидан ижро ҳужжатларини мажбурий ижро этиш бўйича ҳаракатлар амалга оширилганлиги учун қарздордан **ижро йиғими** ундириш (77¹-модда) тарзидаги иқтисодий таъсир чораларини қўллаш белгиланган.

Соҳани такомиллаштиришга оид қабул қилинган бошқа бир қатор қонунчилик ҳужжатлари ҳамда жорий этилган институтларни мисол тариқасида келтириш мумкин.

Суд қарорларини ихтиёрий эмас аксинча, мажбурий тартибда таъминлаш учун мажбурий ижрога қаратилиши кундан-кунга ўсиб бораётган ҳамда иш юритувдаги ижро ҳужжатларини мавжуд ҳуқуқий ва иқтисодий таъсир чораларини қўллаган ҳолда таъминлаш мушкул бўлган вазиятда, қарздорларга нисбатан қўшимча иқтисодий таъсир чоралари қўллашни жорий этиш мантиқсиздир.

Бундан ташқари, бошқа шахсларнинг пул маблағларини ғайриқонуний ушлаб қолиш, уларни қайтариб беришдан бош тортиш, **уларни тўлашни бошқача тарзда кечиктириш** ва бошқа ҳолатлар учун, шу жумладан, ижрони кечиктириб юборган қарздор кечиктириб юбориш туфайли етказилган зарар учун ва кечиктириб юбориш даврида тасодифан ижрони бажариш мумкин бўлмаслиги вужудга келганлиги учун кредитор олдида жавоб бериши **Фуқаролик кодексининг 327-337-моддалари** ҳамда бошқа қонун ва қонуности ҳужжатлар билан тартибга солинган ва шу аснода суд амалиёти шаклланган. [4]

Шу сабабли, номулкий характердаги, хусусан **мажбуриятни аслича (натура) бажариш** тўғрисидаги суд ҳужжатлари ижросининг қарздор томонидан асосиз кечиктирилиши учун ундирувчи фойдасига ўтказиб юборилган муддатнинг ҳар бир куни учун мажбуриятнинг бажарилмаган қисмига нисбатан неустойка билан ҳисобланадиган астрент институтини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари, хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва амалиёти таҳлил қилинганда, суд-ҳуқуқ тизими ривожланган **Франция, Италия** ва **Россия** каби кўплаб мамлакатларда бугунги кунда ҳуқуқий муносабатларга неустойканинг ўзига хос кўриниши астрент (суд пеняси) институтидан самарали фойдаланиб келинаётганлиги маълум бўлди.

Жумладан, **Россия** Федерация Фуқаролик кодексининг 308.3 моддасида “қонунларда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса ёки мажбуриятнинг моҳиятидан келиб чиқмаса, суд орқали **мажбуриятни натура**

шаклида бажаришни талаб қилишга ҳамда кредиторнинг илтимосига биноан, суд ҳужжати бажарилмаган тақдирда, суд адолат, мутаносиблик ва ноқонуний ёки адолатсиз хатти-ҳаракатлардан фойда олишга йўл қўйилмаслиги тамойиллари асосида белгиланадиган миқдорда кредитор фойдасига пул суммасини ундиришни белгилашга ҳақлилиги” белгилаб қўйилган. [5]

Францияда астрент суд амалиёти орқали шаклланган. Кейинчалик у қонунчилик даражасида мустақкамланган. 1972 йил 5 июлдаги «Loi n°72-626 relative à l'astreinte» (Астрент тўғрисидаги қонун); ҳозирда қоидалар асосан Франциянинг Ижро ишлари кодексига (Code des procédures civiles d'exécution) жамланган. [6]

Италия узоқ вақт французча астрент моделини қабул қилмаган. Бироқ кейинчалик 2009 йилда қабул қилинган Қонун №69 орқали Италия Фуқаролик процессуал кодексининг 614-bis-моддасига киритилган. Унга мувофиқ суд ҳаракат қилиш ёки ҳаракатдан тийилиш мажбурияти бажарилмаса; ҳар бир кечиккан кун учун ёки ҳар бир бузилиш учун маблағ белгилаши мумкин. Бу норма француз астрентининг тўғридан-тўғри таъсири сифатида баҳоланади.

Бельгияда астрент институти Бенилюкс давлатлари учун қабул қилинган ягона ҳуқуқий режим асосида жорий қилинган. Асосий ҳужжат 1973 йилги Бенилюкс конвенцияси; 1980 йил 31 январдаги қонун орқали Бельгия ҳуқуқига киритилган; Бельгия Суд кодекси (Code judiciaire / Gerechtelijk Wetboek) таркибига киритилган.

Бельгия моделида: астрент (astreinte / dwangsom) кредиторнинг аризасига кўра тайинланади; пул мажбуриятлари учун қўлланмайди; суд уни камайтириши ёки ўзгартириши мумкин; маблағ кредиторга берилади.

Шунингдек, **классик ҳуқуқий тизимларда** шаклланган концепцияга кўра, астрент — кредитор фойдасига мажбуриятни аслада (натура шаклида) бажариш мажбуриятини юклайдиган, суд ҳужжати ижро этилмаган тақдирда қўлланиладиган махсус ҳуқуқий воситадир.

Италиялик олимлар **Alessio Caracciolo** ва **Federica Stamerra** астрентни «билвосита мажбурлаш усули» (indirect coercive method) деб таърифлайдилар. Уларнинг фикрича, астрент қарздорни жазолашдан кўра, унинг ихтиёрий равишда мажбуриятни бажаришига эришишга қаратилган. Унинг фикрича, астрентнинг кучи жазонинг ўзида эмас, балки келажакда ортиб боровчи молиявий босим яратишидадир. [7]

Фикримизча, Ўзбекистонда астрент институтини жорий этишнинг биринчи босқичида уни барча турдаги ижро ҳужжатларига эмас, балки айнан мулкий хусусиятга эга бўлмаган ижро ҳужжатларига нисбатан қўллаш мақсадга мувофиқ. Чунки айнан ушбу тоифадаги ижро ҳужжатлари бўйича суд қарорларининг ижросини таъминлашда таъсирчан иқтисодий механизмларга эҳтиёж юқори ҳисобланади.

Статистик маълумотларга қарайдиган бўлсак, 2025 йил давомида мажбуриятни аслича бажаришга оид **1953** та ижро ҳужжатининг ижроси таъминланган бўлса-да, уларнинг **785** таси белгиланган муддатларда эмас, балки кечикиб ижро этилган. Бундан ташқари, ҳозирги кунда ижрода бўлган

1142 та мажбуриятни аслича бажариш тўғрисидаги ижро ҳужжатларидан **958** тасида қонунчиликда белгиланган ижро муддатлари бузилган. Ушбу рақамлар мазкур тоифадаги ижро ҳужжатларини ижро этиш соҳасида таъсирчан ҳуқуқий механизмларга эҳтиёж мавжудлигини кўрсатади.

Муаммонинг асосий сабаби шундаки, амалдаги қонунчиликда давлат ижрочиси томонидан қарздорга нисбатан қўлланилаётган таъсир чоралари аксарият ҳолларда мулкӣ талаблар ижросини таъминлашга мўлжалланган. Номулкий хусусиятга эга бўлган талаблар бўйича эса қарздорнинг суд қарорини ихтиёрий ва ўз вақтида бажаришдан манфаатдорлигини оширувчи иқтисодий-ҳуқуқий механизмлар етарли даражада шаклланмаган.

Мажбуриятни аслича бажариш тўғрисидаги суд ҳужжатлари ижросининг қарздор томонидан асоссиз кечиктирилиши ундирувчиларнинг суд қарори билан тикланган ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишга тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли қарздорга нисбатан астрент механизмини қўллаш ҳамда уни қонунчиликка киритиш долзарб вазифа сифатида баҳоланган.

Шу муносабат билан юқорида келтириб ўтилган хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, **Фуқаролик кодексининг** тегишли моддаларига астрент тизимини ўрнатишни назарда тутувчи ўзгаришларни киритилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Жумладан, маълумки, миллий қонунчиликда қарздор мажбуриятни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган тақдирда қарздорнинг кредиторга тўлаши шарт бўлган пул суммаси неустойка ҳисобланиб, унинг қонунчилик ёки шартнома билан вужудга келиши назарда тутилган. [4]

Астрент тизими бу фақат шартнома муносабатлари орқали вужудга келмаслигини ҳамда тарафларнинг келишувида назарда тутилган ёки тутилмаганлигидан қатъи назар қўллаш мумкинлигини инобатга олиб, уни **қонуний неустойка** тури сифатида белгилаш таклиф этилади.

Бунда, Фуқаролик кодексининг **263-моддасини** “кредитор суд қарори билан белгиланган мажбуриятни аслича (натура) бажариш тўғрисидаги талаблар ижросини узрли сабабларсиз кечиктириб юборилганида, ўтказиб юборилган муддат учун мажбуриятнинг бажарилмаган қисмига нисбатан неустойка тўлашни талаб қилиши мумкин”лиги тўғрисидаги учинчи қисм билан тўлдириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунингдек, Фуқаролик кодексининг **24-бобига**, яъни мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик қисмига ушбу *мажбуриятни аслича (натура) бажармаганлик учун жавобгарликни белгиловчи янги модда* билан тўлдириш лозим бўлади. Унда астрент институтини қўллашда қуйидаги **тамойилларга** риоя қилиниши белгилаб берилади:

биринчидан, қарздорга юклатилган мажбуриятни аслича (натура) бажариш тўғрисидаги талабларнинг узрли сабабларсиз кечиктирилганда ўтказиб юборилган муддат учун астрент миқдори суд томонидан адолатлилик ва мутаносиблик тамойиллари асосида белгиланиши;

иккинчидан, астрент тўлаш қарздорни асосий мажбуриятни бажаришдан ҳамда ижро ҳужжати бажармаганлик учун жавобгарликдан озод қилмаслиги;

учинчидан, астрент фақат суд қарори билан қўлланилиши;

тўртинчидан, астрентни қўллашда қарздорнинг молиявий аҳволи ва мажбуриятнинг хусусияти ҳисобга олиниши;

бешинчидан, астрентни қўллашнинг ягона суд амалиётини шакллантириш мақсадида, шунингдек, фоизи ва энг юқори миқдорларини аниқлаштириш учун Олий суд Пленумининг тегишли тушунтиришлари қабул қилиниши.

Хулоса қилиб айтганда, мулкий хусусиятга эга бўлмаган ижро ҳужжатлари жумладан **мажбуриятни аслича (натура) бажариш тўғрисидаги талаблар** бўйича, астрент институтини жорий этиш ушбу турдаги суд қарорларининг реал ижросини таъминлаш, ижро интизомини мустаҳкамлаш, кредитор ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилиш ҳамда суд ҳокимиятининг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади. Шунингдек, мазкур институт миллий ижро ҳуқуқини халқаро стандартларга яқинлаштириш ва номулкий талаблар бўйича ижро ҳужжатлари ижроси самарадорлигини оширишнинг муҳим ҳуқуқий механизми бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг тадбиркорлар билан очиқ мулоқот шаклида ўтказилган учрашувдаги нутқидан, <https://president.uz/uz/lists/view/8397>;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Қонуни, 29.08.2001 йилдаги 258-II-сон. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 0.10.2024 й., 03/24/974/0804-сон;
3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 0.05.2026 й., 03/26/1146/0514-сон;
4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.03.2026 й., 03/26/1126/0279-сон;
5. “Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая)” от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 31.07.2025, с изм. от 25.03.2026) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.08.2025);
6. Loi n° 72-626 du 5 juillet 1972 instituant un juge de l'exécution et relative à la réforme de la procédure civile
7. Astreintes and Italian Law, in Civil Procedure Review (2191-1339), 1, 2017